

XALQARO VALYUTA-KREDIT MUNOSABATLARI VA VALYUTA TIZIMLARI

Abrorjon Habibullayev Ahmadali o'g'li

Namangan Davlat Universiteti talabasi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.8365614>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 25-July 2023 yil
Ma'qullandi: 28-July 2023 yil
Nashr qilindi: 31-July 2023 yil

KEY WORDS

Xalqaro valyuta-kredit munosabatlari, valyuta kurslari, valyutani baholash, markaziy banklar, xalqaro savdo, sarmoya, iqtisodiy hamkorlik, moliyaviy manzara, global moliyaviy arxitektura, kredit oqimlari, ruxsat etilgan valyuta kurslari, moslashuvchan valyuta kurslari, moliyaviy barqarorlik

ABSTRACT

Ushbu maqolada milliy iqtisodiyotning dunyo mamlakatlari bilan bog'langan murakkab iqtisodiy munosabatlari tizimida xalqaro savdo munosabatlarining tutgan o'rni, xalqaro savdoning rivojlanishi, omillari va tuzilishi, xalqaro munosabatlarning moliyaviy yoki valyutaga oid tomonlari bayon etiladi. Shuningdek, valyuta munosabatlari va hozirgi zamon valyuta tizimi asoslari, mamlakatning to'lov balansi, uning tarkibi va taqchilligi muammolari o'rganiladi. Xalqaro valyuta kredit munosabatlari, valyuta tizimi, valyuta kursi va valyuta siyosati, ularga ta'sir ko'rsatuvchi omillarga alohida e'tibor beriladi.

Xalqaro valyuta-kredit munosabatlari va valyuta tizimlari jahon moliyaviy infratuzilmasining asosiy jihatlari hisoblanadi. Ular xalqaro savdo, sarmoya va iqtisodiy hamkorlikka ta'sir ko'rsatuvchi davlatlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar va valyuta almashinuvini boshqaradi. Ushbu mavzu, ushbu munosabatlar va valyuta tizimlarining dinamikasi va mexanizmlarini o'rganadi. U valyuta kurslari, valyutani baholash va valyuta-kredit munosabatlarini boshqarishda markaziy banklarning roli kabi tushunchalarni o'rganadi. Bundan tashqari, u turli valyuta tizimlarini, shu jumladan qat'iy va moslashuvchan valyuta kurslarini o'rganadi va global valyuta dinamikasini boshqarishda xalqaro valyuta hamkorligi muhimligini ta'kidlaydi. Ushbu jihatlarni tushunish xalqaro valyuta tizimining murakkabliklari va uning global iqtisodiy barqarorlik va o'sishga ta'siri haqida qimmatli tushunchalarni beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada xalqaro valyuta-kredit munosabatlari va valyuta tizimlari muhokama qilinadi. Uning asosiy tarkibiy omillari va qismlari tavsiflanadi. Xalqaro valyuta-kredit munosabatlari va valyuta tizimlari tahlil qilindi. Xalqaro valyuta-kredit munosabatlari va valyuta tizimlari bo'yicha yondashuvlar o'rganildi.

Tahlillar va natijalar. Pulning jahon xo'jaligida amal qilishi va turli xalqaro iqtisodiy aloqalarga (tashqi savdo, ishchi kuchi va kapital migratsiyasi, daromadlar, qarzlar va

subsidiyalar oqimi, ilmiy-texnikaviy mahsulotlarni ayirboshlash, turizm va h.k.) xizmat qilishi bilan bog'liq iqtisodiy munosabatlar xalqaro valyuta-kredit munosabatlari deb ataladi. Xalqaro valyuta-kredit munosabatlari pulning xalqaro to'lov munosabatida amal qilish jarayonida vujudga keladi. Valyuta - bu mamlakatlar pul birligi (masalan, so'm, dollar, funt sterling va h.k.). Har bir milliy bozor o'zining milliy valyuta tizimiga ega bo'ladi. Bunda milliy va xalqaro valyuta tizimini farqlash zarur. Milliy valyuta tizimi - valyuta munosabatlarining milliy qonunchilik bilan belgilanadigan, mazkur mamlakatda amal qilish shaklini ifodalaydi. Uning tarkibiga quyidagi unsurlar kiradi:

- milliy pul birligi;
- valyuta kursi tartibi;
- valyutaning muomalada bo'lish shart-sharoitlari;
- valyuta bozori va oltin bozori tizimi;
- mamlakatning xalqaro hisoblashuv tartibi;
- mamlakat oltin-valyuta zaxirasining tarkibi va uni boshqaruv tizimi;
- mamlakat valyuta munosabatlarini tartibga soluvchi milliy muassasalar mavqei.

Xalqaro valyuta tizimi - xalqaro valyuta munosabatlarining davlatlararo bitimlarda kelishilgan holda amal qiladigan shakli. Xalqaro valyuta tizimining tarkibiy unsurlari quyidagilar hisoblanadi:

- asosiy xalqaro to'lov vositalari (milliy valyutalar, oltin, xalqaro valyuta birliklari - SDR, Yevro);
- valyuta kurslarini belgilash va ushlab turish mexanizmi;
- xalqaro to'lovlarni balanslashtirish tartibi;
- valyutaning muomala qilish shart-sharoiti;
- xalqaro valyuta bozori va oltin bozori tartibi;
- valyuta munosabatlarini tartibga soluvchi davlatlararo muassasalar tizimi.

Bundan ko'rinadiki, milliy va xalqaro valyuta tizimi unsurlari deyarli bir xil bo'lib, ular faqat tashkil etilishi, amal qilishi va tartibga solinishi miqyoslari jihatidan farqlanadi. Jahon valyuta tizimi o'zining rivojlanishida uchta bosqichdan o'tdi va ularning har biriga xalqaro valyuta munosabatlarini tashkil qilishning o'z tiplari mos keladi. Birinchi bosqich 1879-1934-yillarni o'z ichiga olib, bunda oltin standart sifatidagi valyuta tizimi ustunlikka ega bo'lgan. Ikkinchi bosqich 1944-1971-yillarni o'z ichiga olib, bunda oltin-devizli (Breton-Vuds tizimi deb nomlanuvchi) tizim ustunlikka ega bo'lgan. Bu ikki tizim qayd qilinadigan valyuta kurslariga asoslangan. Uchinchi bosqich, ya'ni hozirgi davrda amal qiluvchi jahon valyuta tizimi 1971-yilda tashkil topgan bo'lib, bu tizim boshqariladigan, suzib yuruvchi valyuta tizimi nomini oldi. Chunki davlat ko'pincha o'z valyutalarining xalqaro qiymatini o'zgartirish uchun valyuta bozori faoliyatiga aralashadi. Oltin standart tizim qayd qilingan valyuta kursining mavjud bo'lishini ko'zda tutadi. Banklar o'zlari chiqargan banknotlarni oltinga almashtirgan. Oltinni erkin chiqarish va kiritish Xalqaro to'lovlarni muvofiqlashtirish vositasi bo'lib, xizmat qilgan.

Mamlakat uchta shartni bajarsa oltin standart qabul qilingan, deb hisoblangan, ya'ni:

- a) o'z pul birligining ma'lum oltin mazmunini o'rnatadi;
- b) o'zining oltin zaxirasi va pulning ichki taklifi o'rtasidagi qattiq nisbatni ushlab turadi;
- v) oltinning erkin eksport va importiga to'sqinlik qilmaydi.

Oltin standart pul birligining oltin mazmuni nisbatiga asoslanadi. Oltin standart

sharoitida, turli mamlakatlar pul birligining nisbati ularning rasmiy oltin mazmuni bo'yicha o'rnatiladi. Oltin standart barbod bo'lgandan keyin, valyuta sohasini tartibga solishning o'zaro maqbul yo'lini topishga harakat qilindi. Yangi jahon valyuta tizimi asoslarini ishlab chiqish maqsadida, 1944-yil Bretton-Vudsdagi (AQSH) ittifoqchi davlatlarning xalqaro konferensiyasi chaqirildi. Bu konferensiyada o'zaro bog'liq valyuta kurslarini tartibga solish tizimini yaratish haqidagi kelishuvga erishildi va bu ko'pincha Bretton-Vudsdagi tizimi deb ataladi. Mazkur tizim oldingi oltin standartdan keskin farq qilmaydi. Uning asosida oltin-valyuta standard (AQSH dollari) yotadi va bu yerda rezervlar sifatida oltin va dollar chiqadi. Dollarning oltinga almashinishi rasman to'xtagandan keyin, valyutaning qayd qilingan kursi suzib yuruvchi kursiga o'rin bo'shatadi. Xalqaro valyuta tizimidagi bu o'zgarish 1976-yil Kingston (Yamayka) dagi kelishuvga binoan huquqiy jihatdan mustahkamlanadi. Qog'oz pul tizimiga o'tish bilan, qog'oz pullar oltinga almashtirilmaydi. Beqaror kurslar sharoitida valyuta kursi ham har qanday boshqa narxlar kabi talab va taklifning bozor kuchlari bilan belgilanadi.

Har qanday valyuta tizimining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri valyuta kursi hisoblanadi. Valyuta kursi bir mamlakat valyutasining boshqa mamlakat valyutasidagi bahosidir. Valyuta kurslariga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi omillar ichidan quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin:

- milliy daromad va ishlab chiqarish xarajatlari darajasi;
- milliy iste'molchilarning real xarid qilish layoqati va mamlakatdagi inflyatsiya darajasi;
- valyutalarga talab va taklifga ta'sir ko'rsatuvchi to'lov balansi holati;
- mamlakatdagi foiz stavkasi darajasi;
- valyutaga jahon bozoridagi ishonch va h.k.

Nazariy jihatdan valyuta kurslarining tebranishini tushuntirish xarid qilish layoqatining paritet (turli mamlakatlar pul birliklari qiymatining bir-biriga nisbati) nazariyasi yordamida amalga oshiriladi. Bu nazariyaga ko'ra, kurslar nisbatlarini aniqlash uchun ikki mamlakat iste'mol tovarlari "savati" narxlarini taqqoslash talab qilinadi. Masalan, agar O'zbekistonda bunday "savat", aytaylik 120 ming so'm, AQSHda esa 100 dollar tursa, 120 mingni 100 ga bo'lib, 1 dollarning narxini hosil qilamiz, bu 1200 so'mga teng. Agar boshqa sharoitlar o'zgartirilsa holda mamlakatimizdagi tovarlarning narxi oshsa, dollarning so'mga nisbatan almashuv kursi ham oshadi.

O'zbekiston Markaziy banki mavsumiy tebranishlarni kamaytirish va oltin-valyuta zaxiralarini ko'paytirishni hisobga olgan holda o'zgaruvchan valyuta kursi rejimini qo'llab kelmoqda. Bunda ichki valyuta bozoridagi almashuv kursini maqsadli koridor doirasida ushlab turish uchun, valyuta savdolarida intervensiya operatsiyalarini amalga oshirish orqali Markaziy bank tomonidan so'm almashuv kursining o'zgarib boruvchi boshqariladigan usuli qo'llanildi. Eksportni rag'batlantirish maqsadida so'mning AQSH dollariga nisbatan kursini bosqichma-bosqich pasaytirish choralari ko'rildi. Milliy valyuta almashuv kursining maqsadli parametrlar doirasida bo'lishi va uning devalvatsiya darajasining bosqichma-bosqich pasaytirib borilishi iste'mol tovarlari narxlarini past darajada ushlab turish uchun qo'shimcha omil sifatida xizmat qildi. Shu bilan birga, iqtisodiyotning ustuvor sohalarini moliyalashtirish va tashqi iqtisodiy omillarning ichki bozorga salbiy ta'sirining oldini olish maqsadida tashkil etilgan O'zbekiston Respublikasi Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi hisobvarag'iga qo'shimcha ravishda 3176 mln. AQSH dollari miqdoridagi mablag'lar yo'naltirilishi pul massasini prognoz ko'rsatkichdan ortiqcha o'sishining oldini olishga va shu orqali ichki

bozorda narxlar barqarorligini ta'minlashga xizmat qildi. Agar O'zbekistonda muomaladagi pul massasining ko'payishi oqibatida, tovarlar narxi ikki marta oshsa va barcha sharoitlar teng bo'lganda dollarning so'mga ayirboshlash kursi ikki marta oshadi.

Xulosalar. Xalqaro valyuta-kredit munosabatlari va valyuta tizimlari jahon moliyaviy landshaftining muhim tarkibiy qismlari hisoblanadi. Davlatlar o'rtasidagi o'zaro aloqalar va valyuta almashinuvi xalqaro savdo, investitsion va iqtisodiy hamkorlikka ta'sir qiladi. Ushbu munosabatlarning dinamikasi va mexanizmlarini tushunish xalqaro valyuta tizimining faoliyati haqida qimmatli tushunchalarni beradi. Ruxsat etilgan yoki moslashuvchan ayirboshlash kurslari kabi valyuta tizimlari valyuta-kredit munosabatlari faoliyat yuritadigan doirani shakllantiradi. Har bir tizim davlatlarning barqarorligi, raqobatbardoshligi va pul-kredit siyosatiga ta'sir etuvchi o'zining afzalliklari va kamchiliklariga ega. Ushbu tizimlar mamlakatlarning o'z valyutalarini boshqarish va iqtisodiy maqsadlariga erishish uchun qilgan tanlovlarni aks ettiradi. Xalqaro valyuta jamg'armasi (XVJ) kabi tashkilotlar tomonidan amalga oshirilayotgan xalqaro valyuta hamkorligi davlatlar o'rtasida muvofiqlashtirish va hamkorlikni rivojlantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ushbu hamkorlik moliyaviy barqarorlikka ko'maklashish, nomutanosibliklarni bartaraf etish va yanada samarali va muvozanatli xalqaro valyuta tizimini ta'minlashga qaratilgan. Xalqaro valyuta-kredit munosabatlari va valyuta tizimlarini tushunish siyosatchilar, iqtisodchilar va manfaatdor tomonlar uchun zarurdir. Bu ularga global moliyaviy operatsiyalar bilan bog'liq murakkabliklar va muammolarni tushunish imkonini beradi. Ushbu tushunchadan foydalanib, moliyaviy barqarorlikni oshirish va global miqyosda iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish uchun yaxshiroq qarorlar qabul qilish va siyosatni shakllantirish mumkin. Tez rivojlanayotgan jahon iqtisodiyotida muammolarni hal qilish, xatarlarni yumshatish hamda barqaror va inklyuziv iqtisodiy rivojlanish imkoniyatlaridan foydalanish uchun xalqaro valyuta-kredit munosabatlari va valyuta tizimlarida doimiy tahlil va hamkorlik zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Джинган М.Л. «Экономическая теория», 6-е изд., 2013.
2. Dani Rodrik. "Globalization Paradox", 2011. 516 p
3. Зубко Н.М. Экономическая теория. - Минск: НТС АПИ, 2012. 61 с.
4. Иохин В.Ю. Экономическая теория: учеб. - «Экономист», 2005. - 861 с.
5. И. К. Станковская, И. А. Стрелец. Экономическая теория.: Учебник. / 3-е изд., испр. - «Эксмо», 2009. - 448 с.
6. Paul Krugman. "International Economics: Theory and Policy", 11th edition, 2018.
7. O'lmasov A., Vahobov A. Iqtisodiyot nazariyasi: Darslik. - 2014